

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

**Другий митрополит
після відновлення єдності в Бересті
в 1596 р. преосвященний Іпатій Потій**

Коли починаю описувати діяння святобливого і дуже ревного для [справи] с[вя]тої єдності Іпатія Потія, митрополита київського, галицького і всієї Русі пастиря, після смерті св[ятої] пам'яті митрополита Михайла Рагози ¹, призначеного святою апостольською столицею спадкоємцем та наступником для руського народу ², то про нього слід говорити так, як Дух Святий через Еклезіаста в 50 розд[ілі] сказав про Симона, сина Онії, старозавітного жерця, котрий за свого життя дім [Божий] підпер і за своїх

днів костел (церкву) зміцнив³. Так само, отже, й Іпатій Потій, будучи спочатку за наміром Божим з Берестейської каштелянії покликаним на уряд пастирства єпископії Володимирської і Берестейської⁴, а пізніше — на Київську митрополію, стався підпорою Божого дому. Він за своїх днів церкву руську, яка відпала від єдності, з незгоди, відступництва, нахилу до остаточної згуби і занепаду [підняв], на фундаменті віри святої апостольської столиці утвердив. Овечок х[ристо]вих від відступництва грецького до єдності церковної і до послушенства найвищому пастиреві Папі римському навернув, указуючи їм і відкриваючи очі за допомогою Святого Письма, соборів святих отців і номоканонів та науки докторів церковних, що без єдності з церквою римською не можна досягти спасіння. Бо саме за те греки покарані Богом суворою неволею, що, знехтувавши Найвищим пастирем своїм, іншу собі зверхність вигадали, яка, завжди будучи противною Найвищому зверхникові церкви, привласнила собі титул вселенського патріарха і, відірвавшись від Папи і його послушенства, досі провадить блуд. [Тим] на греків накликає гнів Божий і доведено цей народ до згуби. Саме ця, а не інша причина була приводом [для Потія] та інших єпископів до розриву з відступництвом і до відновлення святої єдності в руському народі. З тієї, а не іншої причини [він] працював між панами, шляхтою, князями і посполитим людом і багато зусиль доклав, маючи з ними з'їзди і конференції і погоджуючи з іншою своєю братією священні списки⁵, ведучи до однакості згоди і любові християнської з римлянами. А все це [для того], щоб [вони] були утверджені з благословенням святої апостольської столиці. Зневажав небезпеку, [яка загрожувала з боку] багатьох громад і провінцій, [і] з уповноваження народу руського подався до Риму. Все це мило було йому терпіти і зносити будь-які труднощі і труди лише для того, щоб наш Збавитель був шанований своїми овечками через з'єднання їх під владою і керівництвом Намісника його, котрий урядує в с[толиці] Святого Петра. Виявив себе тоді добрим пастирем, коли, за прикладом Господа Христа (для наслідування своїми наступниками), на різні небезпеки віддавав свою душу для спасіння христових овечок. Не дозволив різним труднощам відвернути себе від серйозного і ґрунтового рішення, а разом з нерозділеним у Христі братом і товаришем, учасником цієї праці Кирилом Терлецьким⁶, виконуючи покладені на себе обов'язки, зробилися гідними постати перед маєстатом святого отця Климента VIII Папи римського⁷ з відданням належного послушенства від свого митрополита й усього народу руського. Це послушенство було сприйняте з батьківською люб'язністю і милістю. Іпатій Потій і Кирило Терлецький приймали почесні і ласки й вважалися Святим отцем за домових прелатів, [про що] докладно описано в папських листах⁸. Там же сказано, що, прийнявши народ руський до єдності, [Папа] відправив його з благословенням і пошаною, якої заслуговував той, котрий з товаришем своїм, будучи легатом, мав повноваження від народу руського й усієї митрополічної церкви Київської.

А після щасливого повернення з Риму з не меншою вдячністю і щирим захватом був прийнятий своїми, а особливо митрополитом і духовництвом, з подякою за такі великі труди і з побажанням йому щастя. Бо [вони] чого хотіли, те й отримали завдяки відвазі й щирій опіці вищезазначеного свого легата Іпатія Потія. До цього всього спричинився Господь Бог, бажаючи, щоб той же Іпатій Потій після укладення святої єдності надалі помножував і пошановував згоду в руському народі і церкву російську від неприяте́лів, які на неї повстають, боронив і захищав. [Бо] ця церква, як воююча, могла переслідуватися і після об'єднання і мати великі сутички з тими, котрі, як говорить святий Іоанн, з нас вийшли, але з нами, однак,

не були ⁹. Саме на таку працю для церкви Божої Провидіння Господнє давно готувало Іпатія Потія, коли йому далось відчуття в серці, щоб, знехтувавши сенаторською гідністю та іншими благами світу цього, взявся до чернечої рясни і вправлявся в чернечому священицтві. Звідси потім виникла відвага зносити всі труднощі, котрі могли траплятися в стані його пастирської гідності. З чернечого уповноваження був передусім обдарований саном Володимирської і Берестейської єпископії, на котрій здійснював побожні і святі пастирські вчинки і [здобув] серце київського воеводи Костянтина Острозького, котрий, як згадувалося вище, спочатку зносився листовно зі своїми духовними (і більше ні з ким) (як прото-Єронім ¹⁰) про способи поєднання Русі з римлянами, бачачи в ньому гідного для виконання такої великої і святої справи, оскільки він був наділений Божим даром.

Усі єпископи з митрополитом своїм зауважили також у ньому святості і розважливості у всяких вчинках, бо між собою не знайшли гідного від нього, хто краще міг би здійснити посольство до Святого отця і домовитися про всі справи, потрібні для укладення угоди з римлянами. Тоді ці та інші священицькі його труди і щирість засяяли, як свічка на ліхтарі, й оздоблювали Божу церкву, примножуючи єдність в руському народі. За це його вшанували, і по смерті св[ятої] пам'[яті] отця Михайла Рагози цей же Іпатій Потій з єпископії Володимирської і Берестейської в 1599 р. був одноголосно обраний усім духовенством на київського митрополита ¹¹. З цього року найсвятіший отець митрополит Іпатій Потій почав урядувати в святій ієрархії, але противники згоди і святої єдності, котрі знову приєдналися до світського відступництва, відступивши від підписів і заприсяжених декларацій, хотіли забрати у нього дану Богом владу. А тому відразу вдалися до підбурювань і заворушень. Першу експериментальну сутичку з єпископом мали на Варшавському сеймі 1598 р., звинувативши і с[вятої] п[ам'яті] о[тця] Кирила Терлецького, єпископа Луцького, як його соратника. А після відкладення цієї справи знову вступили у відверту суперечку з тим же Іпатієм Потієм на сеймі у Варшаві 1600 р., вже як з митрополитом ¹², бажаючи за некатолицьким звичаєм (за звичаєм схизматичького урядування) довести перед паном королем і Річчю Посполитою, що митрополита [повинен] судити світський сейм і вирішувати такі справи, які може вирішувати лише духовний з'їзд, [а саме], що митрополит порушив закони і канони й знехтував ними, а їм, світським, у вольностях, наданих патріархами, кривду заподіяв тим, що з'єднався з римлянами. Сказати це було доручено послам на сейм від Волинського і Київського воеводств. Але митрополит і єпископ луцький вважали їхній вчинок некатолицьким і, не бажаючи в духовних справах судитися на суді світському, довели законами і канонами, що ця справа не підлягає [розглядові] на сеймі, ані на жодному світському суді, а лише духовною владою. А тому належить керуватися Божим, коронним і всякими християнськими законами. Митрополит присягався перед королем і сеймом у своїй невинності і довів, що він із своїм попередником Михайлом Рагозою ніяких нових речей не робили, ані проти канонів і правил с[вятих] отців нічого не порушували, а взагалі повернулися до давніх справ, котрі були ухвалені і прийняті першими святими патріархами. До цього Русь не раз приступала, знову відступаючи. Не бажаючи продовжувати таке відступництво, [вони] відновили єдність і згоду, прийняту на останньому Флорентійському синоді ¹³, й об'єдналися з римською церквою.

До того ж польський король, бачачи, що ще від с[вітлої] п[ам'яті] короля польського і угорського Владислава і від інших королів після нього (Олександра і Жигимонта I) надані великі вольності духовним і світ-

ським людям релігії грецької¹⁴, а також звернувшись до своїх привілеїв, котрими ця єдність стверджена і збережені права, вольності, привілеї і свободи, зважив на всі ці докази невинності митрополита Іпатія Потія [своїм] листом і декларацією. Тому він [Іпатія Потій] з єпископом луцьким і з іншими єпископами й з усім духовництвом без усякої зневаги, як самі собі керівники і пастирі релігії грецької усіх сановників духовних повинні утримувати і харчувати згідно з давніми звичаями с[вятої] грецької церкви. Про це ширше описано в декларації с[вітлої] п[ам'яті] короля Жигимонта III, датованій року 1600, місяця березня 25 дня¹⁵, яка служила руському духовництву і наступним митрополитам, про що [зазначає] книга про права і вольності Віленського братства Св[ятої] Трійці, foly 38 і foly 39.

А після такої сутички з противниками на вальному Варшавському сеймі в наступному 1601 р.¹⁶ з'явився в цій державі Кирило Лукаріс, архімандрит Александрійської церкви, екзарх патріаршої столиці¹⁷ — царгородського Матвія і александрійського Мелетія¹⁸, висланий від них послом до польського королівства (як до короля Жигимонта III, так і до інших панів і коронних сенаторів В[еликого] Кн[язівства] Лит[овського]), щоб викласти потреби тих, котрі відірвалися від згоди і церковної єдності перед й[ого] к[оролівською] м[илістю] і перед цілою Річчю Посполитою. [Посол], віддавши деяким панам і княжатам листи і не одержавши аудієнції у короля (бо йому заборонено було в цій державі затримуватися), залишив листа до короля у с[вятої] п[ам'яті] отця архієпископа львівського Соликовського¹⁹. При ньому ж залишив і свою письмову заяву, в котрій висловив єретичний блуд, з яким церква не може погодитися, про що він сперечався з патріархами. Наостанок говорить, що суперечки між східною і західною церквами можуть відштовхувати невчених і простих людей, але вчені [люди] ретельно виводять єдине розуміння любові Христової. І далі: ми ніколи не цураємося столиці с[вятого] Петра, підкоряємось їй і визнаємо її першість як матері. Крім того, визнаємо, що наука докторів як східної, так і західної церкви є єдиною і в основах християнської науки немає між ними жодних суперечностей, а лише в обрядах і церковних церемоніях. У тому ж листі бажає, щоб східна і західна церкви могли бути доведені до досконалої єдності. Затим, залишивши цього листа у о[тця] єпископа львівського, Кирило, нічим у цій державі не спокусившись, на знак протесту залишив її до щасливіших часів і з цим від'їхав до своїх патріархів. Він бажав, щоб між тими, котрі прагнуть єдності і вже в ній перебувають, та між тими, котрі її уникають і думають, що богобоязливо чинять, а тим часом дозволяють собі єретичкий блуд, встановилися мир і згода. Але [з огляду] на неволю грецького народу і, з іншого боку, — на те, що королі на кару Божу у звичаях і релігії не дотримуються згоди й увесь світ зіпсувався, він не бачив способу [досягнення] тої згоди²⁰. Про це — в книзі Віленського братства, foly 56 і 57.

Після такої богобоязливої заяви Кирила, хто б не зрозумів, що цей лист мусив спричинити якщо не згоду, то хоча б спокійну поведінку противників святої єдності і тих, котрі залишилися послухними Найвищому пастиреві і намісникові Христа. Адже й сам Кирило, будучи послом александрійського і царгородського патріархів у цій державі, визнав, що вони не цураються столиці с[вятого] Петра, а, навпаки, ставляться до неї з належною повагою.

Патріарх Єремія прокляв самого митрополита і тих, котрі від наших відмежувалися і були приводом до відщепенства, а також тих, які чинили незгідно з Духом Святим і не захотіли піти за прикладом старших (особливо Віленське братство), намагаючись залишитися при керівництві церква-

ми і духівництвом ²¹. Тоді-то якийсь Сенчило ²², отримавши близько 1605 р., за рекомендацією с[вятої] п[ам'яті] отця митрополита, кляштор віленський і монастир С[вятої] Трійці, і будучи там архімандритом, швидко став апостатом і віддав цей кляштор дизунітам. У цьому кляшторі Віленське братство, проводячи схизматицьке урядування, цілком привласнило собі те місце. Крім того, коли цього Сенчила як апостата отець митрополит екскомунікував, вони відважилися подати митрополита до головного трибуналу (суду світського кола) [за те, що] він усі віленські церкви готував до вступу [в унію].

Коли Господь Бог насилає на людей різні утиски і переслідування, то разом з тим має давати такий звичай і порятунок, що людина з Божою допомогою навіть з найбільшого багна може вирятуватися. Це, власне, трапилось і з митрополитом Іпатієм Потієм. Коли проти завзятих переслідувачів, [які бажали] зруйнувати єдність, одностайно було серце озброєне, архіпастир разом із зунійованою своєю дієцезією потребував рятунку від Господа Бога. Боже Провидіння спричинилося до того, що в цей час дано було отцеві митрополитові за помічника людину великої гідності — отця Йосипа Вельямина Рутського ²³, котрого покликано було чудесним способом Господнім до С[вятого] Закону. [Провидіння Господнє], як свідчить його життя, бажало мати його під керівництвом митрополита Іпатія Потія для того, щоб йому [Потієві] благодать Господня полегшила працю і труднощі за допомогою такого богобоязливого і старанного у примноженні святої єдності чоловіка. Отже, з таким помічником він міг нести ярмо Христове і мужнім серцем давати відсіч переслідувачам Божої церкви. Тому о[тець] митрополит рятував від схизми віленські церкви. Зі свого боку, о[тець] Рутський, турбуючись про прилучення до єдності віленського монастиря Святої Трійці, свідчив на віленському трибуналі (суді кола духовного) проти Віленського братства про те, що неправильно про речі духовні позиватися перед світським судом. Виходячи з права акторату ²⁴, вимагали, щоб про це все з ними розбирався духовний трибунал. З цього приводу тоді були великі контрверсії в світському колі, і було немало таких, котрі перейшли на бік схизматиків. Дійшло до великого розходження думок у світському колі, коли депутати, не можучи погодитися між собою в сентенціях, змушені були відіслати обидві сторони на розсуд до короля на реляційний суд.

А на цьому реляційному суді, коли король вислухав цю справді суперечливу справу, і бачачи, що митрополит Потій і його попередники мали найвищу владу й юрисдикцію над архієпископами, єпископами і архімандритами та всім духівництвом грецького закону і над їх церквами не лише згідно із законами і канонами духовними, а й згідно із старожитніми привілеями, а також сеймовими законами і постановами й щодо їх юрисдикції і послушенства як до верховних архіпастрів це все належало, [постановив], що і теперішній митрополит повинен мати їх під своєю владою і керівництвом. Крім того, с[вітлої] пам'яті король Жигимонт III навічно утвердив о[тця] митрополита у правах, вольностях і непорушній митрополічій юрисдикції, а також засудив віленських дизунітів за їх неслухну акцію, залишивши митрополита при абсолютній владі над усіма віленськими церквами. З того ж часу віленський монастир з церквою С[вятої] Трійці й з добром, яке до нього належало, навічно присудив отцеві митрополитові і отцеві Вельяминові Рутському. Згідно з наданими привілеями короля Жигимонта III, о[тець] Рутський, призначивши 1609 р. королівського дворянина [намісником], прийняв цей монастир і церкву у власність та вигнав звідти схизму, доказом чого є архів віленського монастиря, де ці угоди [знаходяться] ²⁵.

Про те [як відбувалась] агітація і як цей архіпастир мав ще одну тяжку сутичку з дизунітами, широко описано в королівських декретах, до котрих відсилаю по дальшу інформацію охочого читача. Тут лише коротко згадую чесноти і труди цього ревного пастиря для наслідування і підтримки кожного з нас. [Цими чеснотами він] майже як муром проти схизми боронився від тих, котрі тоді так дошкульно повставали на неї і шукали всяких способів для зруйнування і порушення всього того, що було постановлено для єдності з римлянами на Берестейському соборі ²⁶, щоб відновлена єдність не була знову похована.

Тоді богобоязливий і святобливий пастир мав багато роботи і мусив чуйним пастирським оком стежити за всякими злими намірами супротивників, а особливо, коли вони при правних заворушеннях у своїх листах не припиняли принижувати Берестейський собор та подавати його в злому світлі духовним і світським людям, знеохочуючи і відриваючи посполитий люд від ухвалені на ньому єдності. Особливо ті відщепенці накинулися на Флорентійський собор з наклепами, [написаними] якимось вигаданим Кліриком Острозьким ²⁷ і Христофором Філалетом, котрий, будучи найнятий схизмою для захисту православ'я, всю свою книгу, названу "Апокрисис", начинив єретичними пропозиціями й аргументами ²⁸. Обидві ці книги в'їдливо нападали на Флорентійський собор, шкодячи тим самим і соборові Берестейському. Тоді с[вятої] п[ам'яті] Іпатій Потій змушений був не мовчати проти цих наклепів, а, навпаки, для засудження й осоромлення таких вигадок виступити своїм твором проти них. Здійснивши велику працю, [тобто] написавши "Оборону Флорентійського і Берестейського синоду" в 1609 р. і видавши цю книгу по-руськи, наказав її поширювати по дієцезіях ²⁹, утверджуючи овечок своїх у переконанні, щоб [вони] зміцнювалися в ньому і не давали обманювати себе брехливими науками.

Але не менша турбота цього архіпастиря виявляється і в збереженні для своїх наступників прав і привілеїв. Бажаючи, щоб митрополити в майбутньому були збережені й юрисдикція їх над духовництвом, церквами і світським станом з усією належною владою не зазнавала ніякого приниження, конфірмавав у світлої пам'яті короля Жигимонта III привілеї, надані Жигимонтом I на митрополиту посаду св[ятої] пам'яті Йосифові Солтанові ³⁰, датовані Року Божого 1519, липня 2 дня, індикта 14 на сеймі в Бересті. Зміст цієї конфірмації, виписаної із самого привілею на сеймі вальному у Варшаві року 1605, місяця лютого 22 дня, такий:

"А так ми, король, оглядаючи той привілеї і надання наших предків, їх м[илостей] королів польських і в[еликих] кн[язів] лит[овських], бачимо, що митрополитові київському, галицькому і всієї Русі як старшому духовництва руського дана в нашій державі зверхність і юрисдикція над усіма владиками, архімандритами, ігуменами, попами, дияконами і над усіма духовними Грецького і Руського закону і над усіма їхніми церквами на вічні часи. Зберігаючи в силі той привілеї наших предків в усіх пунктах, артикулах і клавзулах, підтверджуємо цим листом-привілеєм нашим. Має в Бозі велебний отець митрополит київський, галицький і всієї Русі і всі митрополити київські, що будуть після нього, зверхність і духовну владу згідно з привілеєм предків наших і згідно з теперішнім нашим підтвердженням над усіма церквами, владиками, ігуменами, попами, дияконами і над усім духовництвом Руської і Грецької релігії без винятку в державі нашій — в короні Польській і В[еликому] кн[язівстві] Лит[овському]. А тому жоден із духовництва Руського не має права і не повинен виходити з послуху і юрисдикції, даної митрополитом київським, хоч би які привілеї наші комусь наперед або після того на владництва і всякі інші уряди

духовні цієї Грецької і Руської релігії були дані. Отже, ніхто не має сили перешкоджати юрисдикції і послушенству митрополита київського і галицького і всієї Русі, бо ці стародавні привілеї і надання предків наших, святої пам'яті королів польських і великих князів литовських, київським, галицьким і всієї Русі митрополитам закріплені на вічні часи”³¹.

А цей святої пам'яті митрополит за свого керівництва був захисником прав і привілеїв святої єдності, втілюючи їх, щоб митрополича влада ні в чому не була порушена світським станом. Він мав з початку свого уряду (як я про це дочитався в архіві Володимирської кафедри) велику непокору і непослушенство в своїх дієцезіях. Там світське духовництво, будучи приниженим у наданих їм привілеях і вольностях, мусило підлягати подвійній владі — світській і духовній. І часом бувало, що каплан у своїй простоті більше боявся свого фундатора, ніж митрополита, бо, згідно з давнішими схизматичськими звичаями, капланів змушувало до незвичайних повинностей і податків. Якщо ж вони, прикриваючись панською протекцією, зневажали митрополичі універсали і не хотіли прибувати на собори, і коли за непослух хотіли таких карати згідно із світською владою, котра чинила непокору митрополичій юрисдикції, то часто духовна влада не могла цьому дати раду. З цієї причини, коли не було змоги інакше навести належний порядок у духовництві через такі абсурди, які діялися часто зі сваволі самих же капланів, а інколи з презумпції світського стану, котрий неслухно підпорядковував своїй юрисдикції духовництво святої пам'яті митрополит Потій під тиском і приниженням духовного стану, а також, щоб митрополича юрисдикція залишилася в силі, змушений був удатися до протекції короля Жигимонта III, котрий своїм королівським листом, надавши митрополитові князя Четвертинського³², уповноважив їх кожного такого каплана, що противиться владі митрополита, чи такого, котрий би його [каплана] захищав, карати, брати і везти до митрополичого суду, незважаючи на жодні панські протекції і на всякий неправильний звичай. І таким чином митрополит Потій знову одягнув своє духовництво у ризи послушенства, відірвавши від світської влади та придушивши у декого завзяту сваволю проти пастирів. Тим самим руське духовництво, повернувшись до вживання прав і привілеїв, досягло такої ж вольності, як у римських капланів, і дотепер її має.

Отже, противники бачили в архіпастирі статечну віру і неодмінне послушенство святої апостольській столиці, [а також, що] жодними утисками і переслідуваннями [не вдалося його] перемогти і відвернути від тих речей, котрих присягав Богові дотримуватися. Кинулися тоді [вони] до іншого способу: склали листа від александрійського патріарха Мелетія до святої пам'яті преосвященного отця Іпатія Потія, сподіваючись принаймні лагідною мовою і вмовлянням схилити митрополита до своєї неунії. Видавши цей [лист] в Острозькій друкарні руським стилем, православні поширювали його скрізь по дієцезіях. У цьому листі патріарх приписує митрополитові великі цноти, хвалить його від народження за пристойні звичаї. Визнає також за ним мудрість, розважність у всяких справах, дивується [з його] людяності і з розмови, котру Потій мав з його делегатом, коли одного разу був з візитом у митрополита. Такою є перша частина його листа.

Друга починається зі скарг і плачу, що [Потій] відважився мати спілку з латинниками і що диспутами і шкільними науками введений в оману та неслухно дав себе спокусити доказам на відступництво від царгородського патріарха. Тут широко доповнює свої умовляння [цитатами] зі Святого Письма, канонів і консилій, дорікаючи йому і приписуючи помилку за те,

що все це учинив проти віри і совісті і засмутив посполитий люд таким вчинком — відданням послушенства Папі римському... *. Пильно просив про те і всіляко радив, щоб [Потій] знову повернувся до послушенства патріархові царгородському. Раз лагідними словами намовляє митрополита до послушенства, а другий раз, забувши про скромність, суворо вичитує і, перекрутивши слова, викриває пап, насильно і вперто некатолицькими промовами, яких у цьому листі повно, намовляє [Потія] на цей блуд. А під кінець для знеславлення прийнятої згоди з римлянами перед простими людьми дошкульно проти Папи і Церкви написав. Отже, цей лист міг збити з пуття багатьох простачків і людей, які не утвердилися у вірі й єдності. Ми переконані, що то був не справжній лист александрійського патріарха, а вигаданий в дизунітській Острозькій друкарні³³, оскільки [той, хто передав] безпосередньо цей лист, архімандрит константинопольський Кирило Лукаріс — делегат від александрійського і константинопольського патріархів при королі Жигимонтові III, залишив свій лист і визнання львівському архієпископові о[тцю] Соліковському з усякою любов'ю і доброзичливістю до с[вя]тої апостольської столиці. Чи вигаданий цей лист, чи справді писаний патріархом, все-таки певним є те, що святоблудний пастир [Потій], котрий любив с[вя]ту згоду і єдність і відкидав відступництво, ніколи не похитнувся у своїх переконаннях і твердо при кошарі своїй стояв, не піддаючись на жодні пошанування, ані не лякаючись галасу, котрий потрібно було витримувати як на сеймах, так і в різних приватних [справах], будучи завжди готовим приборкати їх упертість, що він робив аж до кінця свого життя.

А коли вже бачив, що він має поважні роки і підірване такою великою працею й турботами здоров'я, то завчасно взяв до себе на високий сан коад'ютора св[ятої] п[ам'яті] отця Вельямина Рутського, зробивши його архімандритом і віддавши під владу та уряд йому віленський монастир С[вя]тої Трійці. З ним же скрізь помножував святу єдність — як у Вільні, так і по різних інших місцях. Наостанок, зрозумівши в Рутському святі і побожні цноти та вчинки і бачачи, що він буде і по його смерті докладати старань для примноження святої єдності, нікого іншого, лише Рутського ще за життя свого зробив і затвердив коад'ютором митрополії. Сам же, завчасно готуючись до смерті, склав тестамент, витяги з котрого довелося мені читати в нашому віленському архіві³⁴. У ньому наперед перед Богом звітується про те, що відступництво від патріархів і зближення та поєднання зі Святою Апостольською столицею відбулося не з якогось зухвальства чи погорди керівників, ані теж з якихось інших поважних причин. Особливо зваживши на те, що, залишаючись у відступництві від римської церкви, сам себе обманював і овечок своїх віддаляв від спасіння, тому брав Бога за свідка і бажав на його Страшному Суді це вирішити і там довести свою невинність перед тими, котрі погано інтерпретували його навернення з дієцезією до послушенства Найвищому Пастиреві Святої Церкви, оскільки, як пише в своєму тестаменті, повинен був наслідувати в спасенних речах своїх попередників, тобто митрополита Ізидора³⁵ та інших митрополитів, які після нього настали, котрі прийняли ухвалену на Флорентійському соборі згоду і в ній досить довго перебували. Вони ж до цієї ж згоди приступили і там же установили єдність віри. Нічого проти совісті не вчинили, багато допомогли спасінню своєму і своїх овечок, поєднавшись з церквою і її Першопрестольником, котрому хто не підлягає, ніколи не може бути спасеним, і хто його не поминає в літургії, не є пресвітером і не гідний мати тоді капланської влади. Про це Іпатій Потій наводив

* Кілька слів нерозбірливі.

слова патріарха Геннадія ³⁶ у своїй “Обороні собору Берестейського” ³⁷. Про це також говорить 13 канон першого і другого соборів ³⁸.

Після укладення тестаменту і після залишення коад'ютора на своєму місці, коли прийшов час, визначений Богом, за такі великі труди і праці свої, а також за пролиту кров за с[вяту] єдність, дістав від Бога вічну нагороду. Цей святоблिवий пастир, віддавши духа Творцеві своєму, попросився з цим світом 1609 року ³⁹. Як говорить тестамент небіжчика в архіві Віленських справ, він похований в кафедральній Володимирській церкві і лежить, як кажуть, і зараз у гробі, тілом не порушений. Хай йому буде вічна пам'ять. Амінь ⁴⁰.

Архів Санкт-Петербурзького відділення
Інституту історії Російської Академії наук,
ф. 52, оп. 1, спр. 321, арк. 20 зв. — 24.
Переклад з польської.

¹ **Михайло Рагоза** (Рогоза) (бл. 1540—1599) — видатний український церковний діяч кінця XVI ст. У 1579—1589 рр. — архимандрит мінського Вознесенського монастиря, у 1589—1596 рр. — митрополит Київської православної (1596—1599 рр. — уніатської) церкви. Відновив у 90-х рр. соборні традиції церкви, підтримував церковні братства, очолював Берестейський уніатський собор у жовтні 1596 р. Відіграв значну роль у справі прийняття та поширення унії на українсько-білоруських землях.

² Номінацію Іпатія Потія в київські митрополити Римська курія затвердила лише в лютому 1600 р. Тривалим було затвердження його кандидатури з боку державної влади Речі Посполитої: 23 серпня 1599 р. король Жигимонт III увів його у володіння митрополією; грамотою 26 вересня 1599 р. він проголошувався київським митрополитом; і лише 8 липня 1600 р. датується повторний універсал, який затверджував попередній.

³ Автор помилився, приписавши цитовану біблійну мудрість Еклезіастові. Насправді згадана мудрість міститься в книзі Сираха: “Симон, син Онії, первосвященик, за життя свого полагав храм і за днів своїх укріпив святиню” (Сирах, 50:1).

⁴ Берестейський каштелян і сенатор Адам Потій постригся в ченці 31 березня 1593 р., прийнявши ім'я Іпатія. Номінаційна грамота Жигимонта III на Володимирську і Берестейську єпископію датується 20 березня 1593 р. Рукоположення І. Потія в єпископи було здійснено митрополитом М. Рагозою 27 травня того ж року.

⁵ Ідеться, певно, про так звані “покутні” собори і наради ієрархів руської церкви першої половини 90-х рр. XVI ст., на яких затверджувалися декларації й умови Берестейської унії.

⁶ **Кирило Терлецький** (р. н. н. — 1607) — з 1572 р. єпископ пинський і турівський, з 1585 р. — луцький і острозький. Один з найактивніших учасників Берестейської унії, делегат руської церкви до апостольської столиці наприкінці 1595 — початку 1596 рр.

⁷ **Климент VIII** — папа римський (1592—1605).

⁸ Маються на увазі булли папи римського кінця 1595 — першої половини 1596 р., якими погоджувалися та затверджувалися умови Берестейської унії. Найважливішими серед них є булли від 23 грудня 1595 р. та 23 лютого 1596 р.

⁹ “З-поміж нас вийшли, але з-між нас не були” (Іоанн, 2:19).

¹⁰ **Князь Василь-Костянтин Острозький** (бл. 1526—1608), з 1559 р. — київський воєвода. У 80-х рр. XVI ст. зносився з папою римським у справі унії, в 1593 р. листувався з цього питання з Іпатієм Потієм. Автор так званих “артикулів князя Острозького”. Очевидно, автор порівнює князя в його зносінах з духовними в справах унії з Єронімом Євсевієм Софронієм (Блаженным) (341 чи 342 — 420) — видатним церковним діячем і християнським просвітителем, мислителем-богословом, перекладачем Біблії латинською мовою.

¹¹ Єдине відоме нам свідчення про вибори Іпатія Потія митрополитом київським міститься в універсалі Жигимонта III від 23 серпня 1599 р.: король наказував дворянинові Яну Кошичу здійснити введення у володіння митрополії Іпатія Потія, вибраного “чрез крилошани духовенства религии руское” (Описание документов Архива западнорусских униатских митрополитов. — Т. 1. — СПб., 1897. — № 232. — С. 104).

¹² Ідеться про польські сейми кінця XVI ст., на яких розглядалися протести православних проти правосильності рішень Берестейського уніатського собору 1596 р. На сеймі в березні 1598 р. справа про унію спеціально не обговорювалася, хоч православні вимагали сеймового суду над І. Потієм та К. Терлецьким. 13 квітня 1598 р. король видав універсал про призупинення всіх позовних справ і судових вироків, прийнятих внаслідок проголошення унії. Сеймовий суд над І. Потієм і К. Терлецьким відбувся в березні 1600 р. 16 того ж місяця їх було виправдано.

¹³ Ферраро-Флорентійський собор (1438—1445) проголосив 1439 р. єдність грецької православної і римської католицької церков, так звану Флорентійську унію. Через різні причини, головним чином політичного характеру, її не було втілено в життя.

¹⁴ Ідеться про польських королів Владислава III Варненчика (1434—1444), Олександра (1501—1506) і Жигимонта I Старого (1506—1548), котрі своїми привілеями (“Диплом Владислава” від 22.III.1443 р. традиційно підтверджувався його наступниками) проголошували свободу віри й неможливість будь-яких релігійних утисків, зрівняння в правах католицької й уніатської (після Флорентійського собору) церков. Незважаючи на згадані привілеї, фактичної рівності церков у Речі Посполитій досягнуто не було.

¹⁵ Ідеться про підписану Жигимонтом III сеймову конституцію від 16 березня 1600 р., яка затверджувала уніатів у своїх правах і посадах та відновлювала тимчасово скасовані судові процеси уніатів з православними. Різниця в датах (16 і 25 березня) пояснюється, очевидно, уживанням старого і нового стилів.

¹⁶ На сеймі 30 січня — 13 березня 1601 р. у Варшаві проблема протистояння уніатської і православної церков у Речі Посполитій не була вирішена.

¹⁷ **Кирило Лукаріс** (1572—1638) — грецький освітній і церковний діяч, вихованець Падуанської академії. У 1594—1598 рр. — ректор і викладач Острозької академії, у 1601—1621 рр. — патріарх александрійський, у 1621—1638 рр. — константинопольський.

¹⁸ Царгородський патріарх Матвій II (1595, 1598—1602) і александрійський патріарх Мелетій Пігас (1590—1601, у 1597—1598 рр. управитель Царгородського патріархату). Останній брав активну участь у справах Київської митрополії.

¹⁹ **Ян Димитрій Соліковський** (1539—1603) — королівський секретар і духівник короля, з 1583 р. — львівський католицький архієпископ.

²⁰ Ідеться про другу (таємну) місію К. Лукаріса у 1600—1601 рр. до Речі Посполитої, про яку збереглися свідчення в щоденнику Я. Велівіцького, листах Жигимонта III та І. Потія. Перед від’їздом К. Лукаріс залишив у Д. Соліковського заяву (лист), датовану 24 січня 1601 р., яка має вигляд сповіді зі схваленням унійної ідеї. Оскільки лист дійшов лише в публікації П. Скарги (1610 р.), є сумнів у його достовірності.

²¹ **Єремія II. Транос** — константинопольський патріарх (1572—1579, 1580—1584). Автор помиляється, приписуючи йому прокляття уніатів, оскільки він не дожив до Берестейського собору.

²² **Самійло Сенчило** (р. н. н. — р. с. н.) — архімандрит віленського монастиря Св. Трійці (поч. XVII ст.), який прославився своєю боротьбою з І. Потієм.

²³ **Йосип Вельямін Рутський** (1574—1637) — видатний діяч уніатської церкви. З 1609 р. — архімандрит Святотроїцького монастиря у Вільно, намісник І. Потія. З 1611 р. — єпископ-помічник митрополита з титулом галицького єпископа й правом спадковості (коад’ютор). У 1613—1637 рр. київський уніатський митрополит, ревний поборник унії, реформатор уніатської церкви.

²⁴ Акторат — в українському суспільстві XVI—XVII ст. — право однієї із сторін на першочергове наведення доказів своєї правоти.

²⁵ Згаданий епізод є складовою частиною боротьби Віленського Святотроїцького братства проти унії. 20 жовтня 1608 р. І. Потій відлучив С. Сенчила від церкви. Однак той подав протест до Головного трибуналу у Вільно і Варшавського сейму 1609 р. 20 лютого 1609 р. сеймовим декретом, підписаним Жигимонтом III, архімандритом монастиря Св. Трійці визнав не С. Сенчило, а Й. Рутський. 22 квітня 1609 р. король оголосив про позбавлення С. Сенчила покровительства і його вигнання.

²⁶ Берестейський собор 6—9 жовтня 1596 р. проголосив унію на українсько-білоруських землях Речі Посполитої.

²⁷ **Клірик Острозький** (р. н. н. — р. с. н.) — український письменник-полеміст кінця XVI — початку XVII ст., анонімний автор твору про Флорентійський собор (1598) та двох відповідей на листи І. Потія (1598, 1599). Висловлювався ряд гіпотез щодо отождолення Клірика Острозького з М. Смотрицьким, Г. Дорофєєвичем, Й. Борецьким, В. Суразьким, острозьким протопопом Ігнатієм.

²⁸ **Христофор Філалет (Христоносець Правдолюб)** (р. н. н. — р. с. н.) — псевдонім невідомого автора полемічного твору “Апокрисис” (“Відповідь”) (1597 р. — польською мовою у Кракові, 1598 р. — руською мовою в Острозі). Твір був випущений друком як полемічна відповідь на книгу П. Скарги “Берестейський синод”. Вважається, що найвірогіднішим автором “Апокрисису” був Мартин Броневський — активний діяч Острозького літературно-публіцистичного гуртка.

²⁹ Ідеться, очевидно, про твір І. Потія “Оборона Флорентійського собору” (1603 р. — польською мовою, 1604 р. — руською, обидва видання — у Вільно), який був полемічною відповіддю на твори та послання Клірика Острозького. Книга вийшла під іменем Петра Федоровича. У вступі-присвяті до руського видання проставлено аббревіатуру — ІАМК, яка розшифровується як Іпатій Адам митрополит київський (Див.: Оборона Флорентійського собору восьмого проти фальшивого [собору], недавно виданого ворогами з’єдинення. — Вільно, 1604 р.) // Записки ЧСВВ. — 1996. — Т. XI (1—4). — С. 397, 400). Автор помилився, датувавши видання “Оборони...” 1609 р.

³⁰ **Йосиф II Солтан** (1507—1522) — київський митрополит. Згаданий привілей Жигимонта I Й. Солтанові, відомий як “Жалувана підтверджувальна грамота київському митрополиту Йосифу і православним єпископам литовських і руських областей”, датується 2 липня 1511 р. (Акты, относящиеся к истории Западной России. — Т. II. — СПб., 1848. — № 65. — С. 81—83). На помилку автора вказує і перерахунок: 1519 рік відповідає 7-му індиктові, а 1511 — 14-му.

³¹ Йдеться про привілей Жигимонта III (1566—1632), підписаний 22 лютого 1605 р. Документ опубліковано: Арх. ЮЗР. — Ч. 1. — Т. 6. — № 139. — С. 352—357.

³² Очевидно, мова йде про князя Григорія Остафійовича Святополка-Четвертинського (р. н. н. — 1651), в 1638—1651 рр. — луцького підкоморія. Польська історіографія традиційно зображує представників цього старожитного роду українських князів як оборонців схизми і ворогів унії та католицизму. В. Добровольська, наприклад, називає Г. Четвертинського “речником волинських дисунітів і дисидентів” (Polski słownik biograficzny. — Т. IV. — Kraków, 1937. — С. 362). Однак відомо, що князь Г. Четвертинський поставив 1603 р. свій підпис під уніатською заявою “обивателів Волинського воєводства й інших повітів” (“Zochowsky Cyprian. Colloquium Lubelskie o unii gr. Cerkwi z rzymsk kosciolem w III czesciach z XVII wieku” — Supraslii, 1680. — С. 38; П е т р у ш е в и ч А. С. Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. — Львов, 1874. — С. 16).

³³ Йдеться про лист М. Пігаса до І. Потія, написаний 15 жовтня 1599 р. і надрукований у Дермані 1605 р. руською мовою в перекладі Й. Борецького. У науковій літературі сумніви щодо автентичності згаданого листа не висловлювалися.

³⁴ Тестамент (духовний заповіт) Іпатія Потія датується 19 листопада 1609 р. Збереглося дві редакції цього документа: перша — внесена до Берестейських земських книг (Археографический сборник документов, относящийся к истории Северо-Западной Руси. — Т. X. — Вильно, 1874. — № 7. — С. 229—232; Акты, издаваемые комиссией, высочайше учрежденною для разбора древних актов в Вильно. — Т. 33. — Вильно, 1908. — № 138. — С. 180—184); друга — внесена до Володимирських земських книг (Арх. ЮЗР. — Ч. 1. — Т. 6. — № 153. — С. 391—396). Незадовго перед смертю І. Потія уклав доповнення до духовного заповіту (Там же. — № 162. — С. 413—415).

³⁵ Митрополит київський Ізидор (1436—1458) — один з головних подвижників Флорентійської унії.

³⁶ **Геннадій Схолярій** — константинопольський патріарх (1453—1459). Під час Ферраро-Флорентійського собору перебував у почті імператора Іоанна VII Палеолога і патріарха Йосифа. Відомі три його соборні промови про користь, труднощі і можливість унії. Повернувшись до Константинополя, став главою противників останньої й видав ряд полемічних творів проти неї. Патріархові Геннадію присвячено розділ у творі про Берестейський собор Петра Скарги ([S k a r g a P.] Synod Brzeski. — Kraków, 1597. — С. 38—40).

³⁷ Йдеться про твір Іпатія Потія “Оборона собору Берестейського”, який не зберігся.

³⁸ Автор, очевидно, має на увазі постанови Вселенських соборів, зокрема, I-го Нікейського (325 р.) і I-го Константинопольського (381 р.), які відомі також як “Правила” Вселенських соборів. Нікейський собор затвердив 20 таких “Правил”, Константинопольський — 7. Проте зазначене автором положення не відповідає жодному із згаданих “Правил” (Див.: Деяния Первого Вселенского Собора. — Варшава, 1935. — С. 137—148; Правила Святых Вселенских Соборов // Б о л о т о в В. В. Лекции по истории древней церкви. — Т. IV (Репринт. воспроизв. изд.: СПб., 1917). — М., 1994. — Приложение. С. I—XIX). У XVI—XVII ст. існувало багато варіантів видань “Правил” різними мовами. Л. Кревза згадував, наприклад, про існування в його епоху слов’янських перекладів “Правил” в 5 редакціях. З. Копистенський також користувався “Правилами” в слов’янському перекладі (З а в и т н е в и ч В. З. Указ. соч. — С. 362). Крім того, існують певні розбіжності у визначенні кількості і значення Вселенських соборів між православною і католицькою церквами.

³⁹ 11 серпня 1609 р. відбувся замах на І. Потія у Вільно. Помер же митрополит 18 липня 1613 р. До речі, правильна дата смерті І. Потія вказана наприкінці рукопису — після додатку (Архів Спб. II, ф. 52, оп. 1, спр. 321, арк. 24 зв.).

⁴⁰ Оповідь закінчується додатком — коротеньким уривком з проповідей І. Потія, виданих 1714 р. Л. Кишкою (Архів Спб. II, ф. 52, оп. 1, спр. 321, арк. 24 зв. — 26 зв.).

